

SITUAȚIA PREOȚIMII TRANSILVĂNESE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Situația preoțimii ardelenice în secolul XVIII a fost adeseori subapreciată din punct de vedere material, prea apreciată din punctul de vedere al apartenenței la națiunile politice sau puțin cunoscută, datorită opiniei exprimate de istoriografia marxistă, care vedea în cler o categorie socială generatoare de regres social și care se interpunea sistematic tuturor eforturilor sociale inovatoare. Tema cercetării pe care o abordăm încearcă a defini mai complexă a funcției clericale, sau a chemării de preot, fie el ortodox, mai apoi greco-catolic și ortodox, luteran, reformat sau romano catolic – acestea fiind categoriile care intermediu „Verbum Dei” între diferitele confesiuni și etnii transilvane. Acest fapt însă nu ne permite o abordare simplistă sau minimală, datorită amplelor fenomene sociale, politice și eclesiastice care au influențat, perturbat sau dezvoltat societatea eclesiastică sub diferitele ei componente. Suntem nevoiți a spulbera imaginea statică a unei tagme preoțești care a fost pasivă și contraproductivă vis-à-vis de ceea ce se petrecea în lume sau în propria-i patrie, indiferent că cele întâmplate erau bune sau rele. Astfel, însăși societatea clericală, ierarhizată sau semiierarhizată, rurală sau orășenească, protestantă, catolică sau ortodoxă, este supusă timpului istoric, un timp pe care îl servește în funcție de veleitățile și aspirațiile sale politice, culturale sau eclesiastice. Societatea bisericească, văzută de la umilul preot de sat până la episcopul erudit sau profesorul preocupat de luminarea vieții bisericești, în special a celei clericale dar și a celei laice, viața, evoluția destinului de preot devin extrem de dinamice: o viață care ghida propriul destin sau destinul altora a fost o chemare nobilă, care s-a făcut cunoscută prin cele mai grele lipsuri materiale sau chiar dimpotrivă, prin bogăție, o carieră care s-a bazat pe o minimă erudiție sau pe o cultură dinamică, dar care chiar prin propriile forțe era capabilă să genereze noi mobilități culturale. Pentru a înțelege clerul secolului XVIII din acest punct de vedere, trebuie să ne adâncim în secolul precedent, în care pentru prima dată au apărut acele fenomene majore capabile să lărgescă perspectivele culturale și care au condus la o diversificare socială a preoților și în Transilvania.

Istoria preotului ardelean de fapt are chiar și pentru secolul al XVII-lea adânci rădăcini în evul mediu, bazate pe existența unor episcopii romano-catolice bine înzestrate material, cu canonici care predau la școlile latine ale vremii, pentru preoții care ocupau fie parohii cu venituri mai modeste, fie pe cele aducătoare de venituri mai însemnate. Nu este locul aici să alcătuim un portret al preoțimii catolice medievale, dar trebuie să remarcăm că, datorită protecției de care se bucura catolicismul, situația ei socio-economică era infinit mai bună față de cea a parohiilor românești din satele de iobagi, mai ales a celor din zonele muntoase. Indiferent însă de confesiunea clericului, el rămâne una din puținele persoane culte sau învățate, într-un mediu de multe ori ostil vis-à-vis de ceea ce noi numim intelectualitate și în care forțele fenomenului de deprofesionalizare câștigau teren în viața clericului an de an, ca urmare a delăsării, pasivității sau dorinței de înavuțire. Cu toate acestea, formarea intelectualității, chiar și a celei clericale, poate fi relaționată la formarea orașelor în general. În Europa clasică modelul clericului intelectualului, dar nu numai, este determinată de relația acestuia cu orașul. Dezvoltarea școlilor orășenești a dus la o diversificare a auditoriului, al cărui procent laic este în continuare creștere. Între școlile mănăstirești și cele orășenești începe să se interpună o ruptură tot mai vizibilă¹. Cu toate acestea în Europa de Est mănăstirile, mai ales cele catolice, dobândeau un rol eminent cultural și de asistență față de societatea în care trăiau². Bineînțeles, aceste fenomene erau determinate de slaba dezvoltare orășenească din Transilvania, mai puțin în cazul orașelor săsești și implicit în cazul clerului german. Această situație va conduce la cunoscutul fenomen de „peregrinatio academica”, ce va suplini lipsa în Transilvania a școlilor, a universităților bine organizate. Fenomenul în cauză a dus la o degradare treptată a ceea ce noi numim ev mediu, dar implicit a dus la apariția unor mobilități culturale clericale, importate sau învățate, care în genere au îmbunătățit peisajul eclesiastic.

Societatea orășenească se polarizează și, odată cu ea, și clerul de rang superior, care devine umilul servitor al „principelui”. Transformarea intelectuală din Europa de vest a dus la dispariția intelectualității tipic medievale. Umanismul, Renașterea și Reforma deveneau inamicul celor ale căror privilegii se asociau cu venituri cuantificate în bani. Se desparte drumul credinței de rațiune și

¹ Jacques Le Goff, *Az értelmiség a középkorban*, Budapest, 2000, p. 13.

² Idem, *Omul medieval*, Iași, 1999, p. 55.

transformările survenite afectează implicit societatea bisericească³. Școlile mănăstirești dispar sau se transformă după tiparul protestant, iar peregrinarea academică se intensifică, la fel și dorința misionară prozelită de a pregăti și pentru alții un cler învățat⁴. Dealtfel, acest raport între relațiile interclericale și interconfesionale⁵ a dus în timpul Reformei religioase la convergențe și divergențe, bine cunoscute de bibliografia de specialitate⁶.

Din punctul de vedere al clerului de rang inferior, imaginea preotului ortodox este cea a unui om sărman, iobag, plătitor de taxe ca și enoriașii săi. Documentele indică adeseori sărăcia ca cel mai de seamă impediment în calea propășirii spirituale. Scutirile princiare, diplomele nobiliare și hotărârile dietale au schimbat prea puțin situația. Înnobilările sau scutirile deseori urmăreau scopuri prozelite, deși au fost emise și diplome care menționau că scutirile sunt oferite în favoarea „universorum et singulorum pastorum Valachorum ... Græcorum dogma et professionem sequentibus” – este adevărat urmate de niște prescripții reformatoare⁷. Impunerile general valabile nu le cunoaștem în amănunt decât pentru Țara Făgărașului. Regimul obligațiilor se înăsprește odată cu intrarea Transilvaniei sub autoritatea habsburgică, situându-se într-un echilibru relativ cu cel decretat pentru preoții luterani sași. Aceștia din urmă însă aveau o situație materială infinit mai bună.

Calculul pe baza datelor noastre documentare ne arată că peste un sfert dintre preoții români aveau diplome nobiliare, cele mai multe primite pentru notabile servicii militare, dar și pentru serviciu exemplar în comunitate⁸. Precara pregătire teologică a preoților și mediocritatea culturală mărturisită de documentele și descrierile vremii nu pot fi disociate de statutul de tolerați care apăsa greu în defavoarea preoțimii ortodoxe. Pe de altă parte, preoțimea luterană sau reformată era secondată aproape în fiecare localitate de un *rector scholae* și avea posibilități materiale infinit mai bune ca prima categorie. Se adaugă posibilitatea de a urma studii în universitățile Occidentului.

Situația preoțimii protestante însă nu a fost peste tot de invidiat. În comitatul Vas, situat în apropierea Austriei și aflat sub autoritate habsburgică, episcopul evanghelic găsește doar două școli confesionale în 15 așezări vizitate, în timp ce în multe așezări învățătorul nu preda, ci era ori cantor, ori clopotar. Unii dintre preoții luterani aveau probleme mari cu arta scrisului⁹. Preoții catolici și mai ales ordinul iezuit nu era într-o situație de invidiat. Lipsa acută de preoți, din cauza trecerii enoriașilor și a unor prelați la confesiunile protestante se resimțea într-un mod acut. Lipsa veniturilor, lipsa parohiilor, dar existența enoriașilor a dus la apariția unui fenomen de suplinire liturgică limitată, care se numea licențiat. Aceasta implică însemna și o pregătire minimă a acelora care se angajau în acest tip de slujire¹⁰. Istoria bisericească a principatului autonom al Transilvaniei însă ne arată în termeni destul de clari că egalitatea celor patru religii recepte (catolică, reformată, luterană, unitariană) era în permanență pusă în pericol dat fiind faptul că ori prozelitismul calvin, ori agresivitatea misionară iezuită au perturbat această balanță fragilă a religiozității transilvane, în care elementul românesc se regăsește doar când devine subiectul discuției prozelite.

Situația clerului însă a depins în mare parte de suportul politic pe care l-a avut. Nu este greu de intuit că principatul calvin, pe lângă înnobilarea în masă dar numai în persoană a preoțimii reformate, și-a propus instruirea clerului și asigurarea lui cu mijloacele necesare unui trai decent. Acest suport politic însă, în vâltoarea evenimentelor, a devenit și el vulnerabil, iar schimbarea apartenenței politice a Transilvaniei prin integrarea în sfera habsburgică va schimba pentru multă vreme raportul de forțe. Mihail Apafi, pe fondul decăderii absolutismului princiar¹¹, în ciuda profesării crezului calvin, a renunțat la o impunere în forță a propriei religii. După reorientarea politicii externe a Principatului, supremația habsburgică a devenit tot mai apăsătoare pentru clasa politică transilvană, iar energiile confesiunilor protestante s-au orientat spre un conservatorism etalat pe o scară ierarhică bine

³ Idem, *Az értelmiség a középkorban*, p. 148-162.

⁴ Juhász István, *A reformáció az erdélyi románok között*, Kolozsvár, 1940.

⁵ Makkai László, *Magyar-román közös múlt*, Budapest, 1948, p. 130-135.

⁶ Ana Dumitran, Gudur Botond, Nicolae Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania*, Alba Iulia, 2000.

⁷ *Ibidem*, p. 68-69.

⁸ Ana Dumitran, Gudur Botond, *Înnobilarea românilor în epoca principatului autonom al Transilvaniei și semnificațiile sale religioase*, în *Mediaevalia Transilvanica*, Tom III, 1999, nr. 1-2, p. 27-42.

⁹ Tóth István György, *Mivelhogy magad írást nem tudsz...*, Budapest, 1996, p. 12-14.

¹⁰ Sávai János, *Missziók, mesterek, licenciátusok*, în *Documenta missionaria*, II/1, Szeged, 1997.

¹¹ Bíró Vencel, *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése (1542-1690)*, Cluj, 1917, p. 111-144.

definită, capabilă să respingă atacurile Contrareformei. Totuși, în preajma secolului XVIII, calitatea de ierarh devenise vulnerabilă

Schimbarea vieții politice transilvane a modificat nu numai peisajul confesional al Principatului, ci și viața de cleric. Biserica Greco-Catolică ajunge un important factor al evoluției catolicismului în principat, oferind o posibilitate reală de devenire social-politică și economică pentru clerul său. Clerul romano-catolic și-a reintrat în drepturi, devenind de fapt nu numai cea mai privilegiată confesiune, dar și cea mai dornică de afirmare în viața Principatului. Reformații, luteranii, dar mai ales unitarienii ajung într-o situație politică opusă față de secolul precedent și mai tot secolul XVIII au invocat lezările și încălcările majore ale toleranței tradiționale de către Habsburgi. Clerul protestant își găsea afirmarea mai ales în străinătate, în Germania, Olanda sau Elveția. Acest fapt, cu toate îngrădirile suferite, a putut fi susținut prin deja cunoscutul fenomen de *peregrinatio academica*. Confesiunile catolice, cea greco-catolică și cea romano-catolică, și-au construit sau reconstruit instituțiile proprii, cu ajutorul cărora au încercat să creeze toate posibilitățile de studiu propriului cler și popor. Ortodoxia și-a întărit relațiile cu Principatele române, din moment ce numai de acolo se spera a obține sprijin politic pentru existența ulterioară; totodată a început lupta pentru recunoașterea internă. În relațiile ei cu celelalte confesiuni se poate observa o simpatie față de reformați, dat fiind faptul că erau pe aceeași parte a baricadei în ceea ce privește Contrareforma.

Clericul baroc nu mai era dependent doar de tipăriturile protestante. Generalizarea tiparului, a artei și predicii baroce au transformat clericul în slujitorul unor realități optimiste, mai ales privind fericirea și slava de dincolo¹², chiar dacă realitatea *pro domo* nu era câtuși de puțin asemănătoare cu retorica folosită. Predicatorul specializat, erudit, care folosea și alcătuia culegeri de predici, devenise cerința comunităților¹³, fie ele catolice, protestante sau orientale. Clericul baroc specializat însă nu era capabil, fizic vorbind, să evanghelizeze lumea satelor. Secolul XVII în Europa, cel de-al XVIII-lea, în Transilvania a însemnat perioada în care clericul a avut misiunea răspândirii ideilor Reformei catolice¹⁴ sau a fost menit să apere propria confesiune de presupusa sau reala agresiune. Astfel se explică și imensa șansă acordată iezuitismului în Transilvania, sau a mișcărilor anticatolice și proortodoxe ale lui Visarion Sarai și Sofronie din Cioara, dar de aici rezultă și marea mobilitate a protestantismului secolului XVIII. Teologii, clericii barocului, erau adeseori secondări de oameni politici. Fiecare confesiune și implicit clericul acelei confesiuni își urmărea obiectivele propuse. Ștefan Apor devenise cel mai de seamă ambasador al catolicismului transilvan, Nicolae Bethlen cel mai înfocat apărător al protestantismului, iar austriecii din *Ministerialkonferenz in rebus Transilvanicis* au protejat unirea religioasă din 1697¹⁵. Aceste solidarități confesionale și politice s-au destrămat când Habsburgii, în virtutea principiilor absolutismului luminat, nu au mai dorit să se implice în viața interioară a cultelor, aplicând reguli stricte pentru a disocia puterea laică de cea bisericească. Clericul din a doua parte a secolului XVIII nu mai fost doar un om cu simpatii politice, ci a devenit nu de rare ori un polihistor al comunității, care era deja pus în situația să despartă sacral de profan și să vadă cum poate deveni util acelei societăți din care făcea parte¹⁶.

Privind lucrurile din acest punct de vedere, este necesară o analiză a funcției sacerdotale sub impactul Contrareformei, a Reformei catolice și a unirii religioase în Transilvania. Preotul se definea în raport cu ceilalți prin cultura pe care o primea și cu care slujea în rândul comunității. Această cultură o primea prin sistemele proprii de seminarii și institute teologice din țară sau prin peregrinare în străinătate. Această pregătire își lăsa amprenta asupra propriei imagini și constituia un element disociativ față de celelalte culte. Contrareforma din Transilvania a pregătit un model de preot catolic sau unit militant pentru ceea ce dorește, agresiv deseori în prezentarea cerințelor deseori justificate. El era responsabil pentru regenerarea pierderilor în timpul Principatului protestant, dar și pentru reînvierea unor vechi sau mai noi instituții de învățământ. El știa că toate acestea se pot realiza prin școală, știință, dar și prin politică. Preotul protestant devenise retras, zgomotos doar pentru străinătate. El realizase că nu poate conta pe aliați puternici și cei care erau nu îi puteau asigura protecție față de cenzură sau de confiscări de biserică. Modelul preotului protestant era în mare parte asociat cu cel al unui om aflat în continuă defensivă, care încet dar sigur se retrăgea în interiorul carapacei confesionale

¹² Rosario Villari, *Omul baroc*, Iași, 2000, p. 149.

¹³ *Ibidem*, p. 153-156.

¹⁴ *Ibidem*, p. 167-168.

¹⁵ Trócsányi Zsolt, *Habsburg politika és Habsburg kormányzat Erdélyben 1690-1740*, Budapest, 1988, p. 63-119.

¹⁶ Michel Vovelle, *Omul Luminilor*, Iași, 2000, p. 261-285.

numită ortodoxie¹⁷ confesională. Preotul greco-catolic descoperea marile posibilități oferite de studiile la Roma sau Viena și cele oferite îndeosebi de școlile Blajului. Modelul preotului unit se caracteriza printr-un profund sentiment național, o dorință acerbă de a deveni social și mai apoi politic folositor comunității din care făcea parte. Evoluția acestui cleric se caracteriza printr-o apropiere tot mai pregnantă de ideea națională, o disociere vizibilă față de pericolele atribuite protestantismului și o clarificare vis-à-vis de ortodoxie. În această ordine de idei, în a doua parte a secolului XVIII a devenit și el un preot unit de factură conservatoare și combativ în măsura în care simțea nevoia utilității pentru confesiunea din care făcea parte. Ortodoxia încerca să se redefinească, chiar prin clericii pe care îi avea. S-a trecut de la imaginea preotului misionar, înzestrat cu puteri aproape supranaturale, la tipul preotului de parohie sărac și umil, care încerca prin clerul său superior să își reconfirme existența între confesiunile transilvănene. Dealtfel, preotul român de ambele confesiuni devine reprezentantul în sens pozitiv al naționalismului românesc¹⁸. Pe de o parte devine clară dorința de afirmare națională, pe de altă parte necesitatea definirii confesionale. Asupra traiului preoțesc își puna amprenta ofensiva catolică, afirmarea greco-catolică și defensivă ortodoxă, respectiv cea protestantă.

Pentru a exemplifica unele aspecte ale vieții clericale și confesionale, dorim să ne oprim la câteva din caracteristicile esențiale din viața clerului, mai apoi la schimbările survenite către finele secolului XVIII. Preotul român se afla într-o situație incomparabil mai proastă decât cea a sacerdoților religiilor recepte. Avea haine sărăcăcioase, care abia îl deosebeau de iobagi. Puținele cunoștințe teologice pe care le avea le dobândi-se de la mănăstiri sau de la școlile protestante, pe care le-au frecventat¹⁹ mai ales cei care locuiau în Țara Făgărașului²⁰. Familia de preoți asigura continuitatea calității de cleric și totodată asigura transferarea cunoștințelor teologice la cel care v-a urma în chemarea moștenită. Iezuitul Andreas Freyberger surprinde situația gravă a clerului român: „Ei se ocupă cu munca câmpului ... cu ceilalți țărani ... Ca îmbrăcăminte nu se deosebesc de ceilalți țărani laici, fiind îmbrăcați în piei de oi și de capre, deosebiți de poporul de rând doar prin acoperământul capului, care la preoți e de culoare albastră, iar la protopopi și la arhidiaconi de culoare neagră, și nu-l scot din cap nici când se întâlnesc cu bărbații de cea dintâi calitate”²¹. Preoții români erau obligați să plătească dări, care adeseori îngreunau orice posibilitate de înavuțire. Numărul de preoți, după Freyberger, dar și potrivit conscripțiilor anterioare din Țara Făgărașului, era deosebit de mare²². O comunitate avea de la doi până la șase preoți. Pregătirea acestora, cum am amintit, lăsa adeseori de dorit²³.

Schimbarea majoră în calitatea sacerdotală a reprezentat-o unirea religioasă, care a permis prin diplomele leopoldine o progresivă dezvoltare confesională din acest punct de vedere. Discuția despre unire, pe lângă faptul că a fost o negociere a elitelor, a însemnat și o afirmare a mentalității civic-nobiliare²⁴, chiar dacă s-a afirmat că mulți dintre preoți erau într-o situație cvasi-iobăgească. Această atitudine se obliga să perfecționeze calitatea de preot. Clerul era atent selecționat, preoții uniți urmând să fie obligați să stea 40 de zile la „vlădica” pentru a învăța Psaltirea și Tainele Bisericii. Bineînțeles, începuturile au fost completate prin instituțiile de învățământ înființate la Blaj, sediul Episcopiei Greco-Catolice²⁵. Pentru a continua vechea tradiție a alumnilor trimiși în stagii la universitățile catolice, din 1735 anual trei tineri studioși puteau să învețe la colegiul *De propaganda fide* din Roma²⁶, iar în 1754, în timpul episcopatului lui Petru Pavel Aron, s-au deschis școlile din Blaj²⁷. După această dată s-au înființat numeroase școli la nivelul protopopiatelor unite, peste 55 în timpul

¹⁷ A propriei religii

¹⁸ I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean 1697-1792*, București, 2001.

¹⁹ D. Furtună, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea*, Vălenii de Munte, 1915, p. 106-107.

²⁰ A fogarasi román református iskola az ortodox falvak és papok szolgálatában, în Juhász István, *Hitvallás és türelem*, Kolozsvár, 1996, p. 63-65.

²¹ *Ibidem*. Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800)*, Cluj-Napoca, 2001, p. 84-85.

²² Ștefan Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, Cluj, 1935; de exemplu: în Vaida-Recea 4 preoți (p. 144), în Porumbacul de Sus 8 preoți (p. 132).

²³ „Vestitus poparum communis est cum suis auditoribus, quoad materiam, imo etiam quod formam, praeter togam, quae talaris est. Caput tegunt caputio ex nigris agnorum pellibus confecto ipsis Katsula dicto, in locis quibusdam vero panno ex lana nigri coloris coacta praeparato.” (apud Ana Dumitran, Gudor Botond, Nicolae Dănilă, *op. cit.*, p. 321).

²⁴ Remus Câmpeanu, *Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 2000, p. 125-127.

²⁵ *Ibidem*, p. 88-89.

²⁶ Szabó Miklós, Szögi László, *Erdélyi peregrinusok*, Marosvásárhely, 1998, p. 18-19.

²⁷ Iacob Mârza, *Școală și națiune (școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale)*, Cluj-Napoca, 1987.

episcopatului lui Atanasie Rednic. Cartea tipărită a devenit prin școli elementul de bază al oricărei învățături creștine. Cărțile iezuite, de contracarare a celor protestante, cărora însă le era interzisă apariția, și-au făcut apariția în școlile Blajului și mai apoi în parohii, completate de cărțile editate de tipografia din Blaj²⁸. Fără a stăruie prea mult la componenta didactică a pregătirii teologice, este necesar să constatăm o evoluție foarte rapidă și eficientă a calității de cleric. Prin aplicarea, chiar și trunchiată, a prevederilor diplomelor leopoldine, se reușea o îmbunătățire notabilă pe plan social. Aceste schimbări, chiar dacă nu se pot generaliza și chiar dacă ele erau perturbate de valențele negative ale raporturilor interconfesionale, au reușit să modeleze, împreună cu școlile Blajului, cele din Roma sau Viena, personalități clericale marcante care, prin opera lor au devenit un factor cultural notabil pentru tot poporul român din Transilvania, ca de exemplu Inochentie Micu, Ioan Bob, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ioan Budai-Deleanu. Péter Bod, comparând situația ortodoxiei cu cea a Bisericii unite din punct de vedere al școlilor menite să pregătească preoții, descria situația din Blaj: „Fundatio facta est pro duodecim Calogeris, et triginta tribus studiosis alumnis, ex decimis aliquot Pagorum, et portorio Balasfalvensi, honeste interdendis ... At vero nomen habent, nam ipsi studia sua tractarunt in Scolis Jesuitarum, et Romae apud Romano-Catholicos”²⁹. Dacă privim pregătirea și calitatea clericului în ansamblul tuturor efectelor pozitive, putem spune că școlile Blajului, cele iezuite și colegiile din Viena, Roma, pe de-o parte, înlesnirile sociale acordate, pe de altă parte, au reușit o îmbunătățire considerabilă a imaginii preotului unit, atât din punctul de vedere al pregătirii profesionale cât și din punctul de vedere al vieții de zi cu zi. Selectarea clericului devenea o reală posibilitate pentru episcop, iar obligațiile lui constituiau una din posibilitățile întemeierii unui sistem ierarhic funcțional și eficient³⁰.

Clerul ortodox nu se afla însă pe aceleași poziții. Unirea și măsurile luate pentru întărirea ei au dus într-o primă fază la răzvrătire și la o alianță de moment cu fosta putere protestantă, aflată și ea în defensivă confesională. Petițiile lui Gabriel Nagyszegi și urmările acestora au început ceea ce, în opinia unor istorici de formație ortodoxă, a însemnat lupta desrobirii religioase³¹. De fapt, situația precară a unirii, puterea încă existentă a protestantismului și acceptarea ortodoxiei de către protestantism au dus la dorința firească a afirmării de sine. Acest proces, care ni se prezintă în paralel cu istoria unirii, pe care de fapt o secondează, are ca eroi principali personaje considerate aproape mitice, dar care consumau doar ceai, cafea și prăjiturile³²: Visarion Sarai și Sofronie de la Cioara, care chiar dacă nu aduc schimbări în situația social-politică a clericului, reușesc să răstoarne balanța confesională în favoarea confesiunii ortodoxe. Conscripția făcută de generalul Adolf von Bccow între 1760-1762 evidențiază un număr de 1830 preoți ortodocși la un număr de 125.652 familii și 2238 preoți uniți la un număr de 25.164 familii³³. Momentele de neliniște ale ortodoxiei în afirmare, ajutate sau nu de sârbi, au avut ca efect o reacție pe măsură și implicit o întărire a poziției Bisericii Greco-Catolice. În partea a doua a secolului XVIII clerul ortodox va reuși ceea ce sperase mult timp: să devină confesiune recunoscută. Până atunci însă își va păstra legăturile cu ortodoxia din Moldova și Țara Românească, fie prin hirotoniri, fie prin produsele tiparului ortodox. Pregătirea clericului va rămâne în întreg secolul deficitară. Această problemă va fi tranșată doar de Maria Theresia, printr-o hotărâre în care a ordonat ca „nici un supus român sau sârb să nu fie hirotonit preot, până nu-și vor fi terminat studiile în colegiul înființat la Novi Sad, lângă Petrovaradin, și nu va fi învățat limba latină”³⁴. Pregătirea elementară a preoților ortodocși, cu toate acestea, persistă până în 1811, aceasta reflectându-se în documentele redactate cu ocazia vizitației episcopului ortodox Dionisie Novacovici. Dealtfel, situația ortodoxiei nici nu putea fi de mai bună calitate, în lipsa unui for ierarhic superior care să controleze atât clerul cât și comunitățile care îi aparțineau. Dionisie Novacovici, de origine sârb, va sosi la Brașov doar în 1761. Idealurile naționale și sociale, precum și promovarea acestora erau încă foarte îndepărtate. Primordială era libertatea confesională. Episcopul a încercat întărirea regulilor

²⁸ A balászfalvi görög-katolikus püspöki nyomda, 1747-1800, în V. Ecsedy Judith, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézsajtó korában 1473-1800*, Budapest, 1999, p. 185-87.

²⁹ Scurtă istorie a românilor locuitori în Transilvania, în Ana Dumitran, Gudor Botond, Nicolae Dănilă, *op. cit.*, p. 323.

³⁰ Petru Maior, *Protopopadichia*, Alba Iulia, 1998.

³¹ Silviu Dragomir, *Istoria Desrobirei Religioase a românilor din Ardeal*, Sibiu, 1920, Anexe 1-14.

³² Bod Péter, *Az erdélyi oláhok uniáltatásokról való rövid história*, 1745, Ms 586, Biblioteca Centrală Universitară, Cluj-Napoca, p. 57.

³³ Toader Nicoară, *op. cit.*, p. 86.

³⁴ *Ibidem*, p. 91.

canonice și ridicarea pregătirii clerului ortodox, reușind de fapt instituționalizarea acestuia³⁵. Cei hirotoniți de el erau deja scutiți de dările impuse anterior, dar într-un număr mai mic ca și colegii lor uniți. Rezultatele cele mai notabile au fost fixarea reședinței episcopale la Sibiu și înființarea unui Seminar rudimentar. Ghedeon Nichitici, următorul episcop, a cerut preoților „să învețe să știe bine cetania, cântarea, scrisoarea și rânduiala besericii și catehismul”³⁶. Ortodoxia păstorită de cei amintiți devine tot mai mult un factor de stabilitate, pierzându-și potențialul de risc social, fiind inclusă în ample planuri reformiste. Viața cotidiană însă, cum reiese din conscripțiile Țării Făgărașului, era marcată mai adeseori de grelele munci agricole sau legată de pășunat. Preotul Matei din Arpașul de Jos, desigur, nu se ocupa numai de comunitatea enoriașilor, ci și de cele 2 vaci, 2 boi, 1 cal și o junincă, 7 porci, 3 stupi, 50 clăi de grâu și de secară³⁷. Se poate deduce de aici destul de ușor că preotul satului făgărașean avea majoritatea timpului ocupată cu munca în jurul casei.

Istoria clerului unit și a celui ortodox devine mult mai stabilă după Edictul de toleranță din 1781. Adeseori politica iluministă a lui Iosif al II-lea se consideră benefică mai ales pentru protestantism, dar depărtarea statului de problemele interioare ale Bisericii înlesnea așezarea acestora pe un făgaș normal de dezvoltare. Bineînțeles, religia statului rămânea cea catolică, dar politica pașilor mărunți a Episcopiei Ortodoxe, secondată de dorințele clerului ortodox, a dus în cele din urmă la apropierea de idealurile naționale și sociale. Totuși, clerul nu a putut beneficia de posibilitatea de a-și alege singur episcopul, aceasta întâmplându-se mult mai târziu, separarea ierarhică dintre ortodoxia sârbă și cea românească având loc doar între 1864-1871³⁸. Clerul și elita conducătoare au învățat pas cu pas, sub oblăduirea tot mai înțelegătoare a Habsburgilor, minima toleranță necesară conviețuirii confesionale și posibilității dezvoltării propriilor instituții bisericești³⁹. Fenomenele dezintegratoare care au dus la conflicte interconfesionale, au dus și datorită receptării pozitive a clerului unit și ortodox la un nivel de integrare, înțelegere și toleranță superioară. Șincai atrăgea în acest sens atenția, spunând: „aceia care își păstrează tradiția romană, să nu-i ocărim, dar noi românii să ne păstrăm obiceiurile orientale. Cei latini să nu ne învinuiască pentru că nici oamenii simpli, nici mulți dintre învățați nu cunosc cele patru puncte care îi deosebesc pe cei uniți de cei neuniți, ci vorbesc fără a se înțelege”⁴⁰.

Clerul protestant și-a pierdut privilegiile avute în timpul Principatului autonom. Aflându-se în vâltoarea evenimentelor generate de Contrareformă, pentru Transilvania viața clerului protestant se poate numi liniștită față de viața celor din Ungaria. Conflictele de la început, respectiv cedarea catedralei din Alba Iulia și a bisericii “Sfântul Mihail” din Cluj, eșecul suferit de politica prozelitistă între români erau rareori perturbate de evenimente asemănătoare. Tăcerea și retragerea nu se datorau unui cler aflat în derivă, ci unuia care a avut oprite aproape toate căile de comunicare. Clerul reformat s-a retras în viața de altfel interesantă a sinoadelor parțiale și generale⁴¹, bazându-se pe acea nobilime care mai putea să-i ofere minima garanție de subzistență confesională, secondată de consistoriul suprem existent din 1709, format paritar din 25 preoți și 25 laici. Gimnaziile, școlile confesionale, cu toate opreliștile au funcționat normal și au asigurat răspândirea noilor curente europene printre clerici. Preiluminismul sau iluminismul nu se pot discocia nici de Universitatea din Jena sau Halle, nici de Leyden, dar nici de Colegiul “Bethlen” din Aiud. Reformismul austriac poziționase deja bisericile protestante într-un conservatorism greu de înlăturat, dar care se adapta totuși noilor cerințe europene ale acelei vremi. Pierderea unor venituri, din cauza revendicării lor de către Biserica Romano-Catolică, sau împărțirea unor drepturi, cum a fost cârciumăritul, au redus baza financiară a preotului reformat, dar l-au îndreptat spre o reorganizare a veniturilor. Sejururile de studiu în străinătate se amplificau pentru prelații catolici, dar deveneau aproape imposibile pentru protestanți. Reforma învățământului și noile școli transilvane însă încercau să suplinească aceste neajunsuri. Răscoala condusă de Fancisc Rákóczi al II-lea, cu mare răsunet și în viața clerului protestant transilvan, a adus mari distrugerii

³⁵ Remus Câmpeanu, *op. cit.*, p. 182.

³⁶ D. Fortună, *op. cit.*, p. 135.

³⁷ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 2.

³⁸ *The hierarchical separation between the Romanian and the Serbian Orthodox Churches 1864-1871*, în *Church and society in Central and Eastern Europe*, Cluj- Napoca, 1998, p. 207-218.

³⁹ Pompiliu Teodor, *Tolerance and the Transylvanian Romanians: from Maria Theresa to Joseph II*, în *Church and society ...*, p. 184-206.

⁴⁰ Arató Endre, *A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája*, Budapest, 1983, p. 39.

⁴¹ Bod Péter, *Az erdélyi református zsinatok végzései*, Kolozsvár, 1999, p. 63-103.

materiale, amplificate apoi de incursiunile tătărești. Toate acestea au bulversat viața locuitorilor Transilvaniei și în special pe cea a comunității protestante. Revolta condusă de Visarion Sarai și Sofronie a întărit convingerea clerului protestant că unirea este o componentă utilă a politicii Contrareformei și solidarizarea cu aceste mișcări de fapt însemna o speranță deșartă de revenire la vechea ordine confesională.

Clerul romano-catolic se afla de cealaltă parte a baricadei confesionale. Interesul clerului catolic în secolul al XVIII-lea s-a concentrat asupra înlăturării din *Approbatæ Constitutiones* a tuturor prevederilor considerate anticatolice, demers care s-a realizat între 1731-1751. Având parte de episcopi eminenți, ca Batthyányi Ignác, de asistență din partea statului, catolicismul și-a revenit mai peste tot unde a pierdut teren în fața protestantismului. Școlile iezuite din Cluj, gimnaziul și institutul teologic din Alba Iulia formau un cler în spirit tridentin, capabil să fie oponentul protestantismului. Școala iezuită a dovedit acest fapt, prin operele istorice ale lui Francisc Fasching. Maria Terezia a înființat un fond special pentru studenții și clericii ardeleni în 1767⁴², iar mulți dintre clerici și-au urmat studiile la Roma⁴³. Primele semne de simpatie față de unirea religioasă dispar, dat fiind faptul că și clerul catolic s-a speriat de posibilitatea pierderii privilegiilor, din cauza facilităților oferite românilor de diploma leopoldină. Reformismul absolutism de altfel a pus la grea încercare clerul care nu a înțeles sensul și urmările reformelor și care nu s-a raliat gândirii integratoare, de toleranță religioasă, pe care a promovat-o.

În concluzie, putem spune că, în ciuda tuturor divergențelor, au existat și convergențe în viața clericilor transilvăneni aparținând diferitelor confesiuni. În primul rând școala, ca element de formare didactică și teologică superioară, care a asigurat un serviciu divin de calitate și formarea unei elite intelectuale în cadrul clerului. În al doilea rând, contextul social a fost cel care a influențat calitatea vieții de preot, precum și a familiei acesteia în cazul reformatilor, ortodocșilor sau greco-catolicilor. În al treilea rând, factorul politic a fost cel care grăbea sau, din contră, încetinea integrarea clerului în viața constituțională a principatului Transilvaniei. Aceste trei componente se regăsesc de la an la an, de la personalitate la personalitate, de la un preot la alt preot, de la o confesiune la altă confesiune, într-o simbioză departe de perfecțiune, dar care a dus la dezvoltarea calității sacerdotale în Transilvania. Preotul de sat și preotul-profesor au realizat că, pe lângă servirea lui Dumnezeu, mai au și o altă importantă obligație: servirea propriului popor și a interesului acestuia.

GÚDOR BOTOND

DIE LAGE DES SIEBENBÜRGISCHEN KLERUS IM 18. JAHRHUNDERT

ZUSAMMENFASSUNG

Der siebenbürgische Klerus hat in dem 18. Jahrhundert eine wichtige Rolle in der Verbreitung der Kultur gespielt, insbesondere am Lande. Die Geschichte des Klerus stellt sich vor als einen komplexen Phänomen der sowohl von dem politischen als auch von dem sozialen und konfessionellen Leben beeinflusst wurde. In der Mitte dieser Ereignisse finden wir den Priester der sich so nahe wie möglich an den kulturellen Beweglichkeit, die von der politischen Macht so generös und interessant angeboten wurden, stellte. Er war mal der Bevorzugte der politischen Macht, mal ihr Gegner, oder war umgeben von einer Passivität die ihn auf der toten Linie der kulturellen oder gesellschaftlichen Entwicklung stellte. Vorbereitet für die Funktion die er hatte, oder nachlassend, er hat immer den Ruf der Zeit gefühlt, ob dieser bekehrend oder seiner eigenen Konfession war. Die humanistische Essenz des kirchlichen Lebens hat in dem 18. Jahrhundert, insbesondere für die Rumänen, eine große Umwandlung erträgt. Zusammen mit den ersten Zeichen der Aufklärung bringt diese Neuabschätzung der Kondition des Klerikers wichtige Umwandlungen in der Vorbereitung, dem Leben und der Aktivität aller Kleriker: griechisch-katholische, orthodoxe, reformierte und römisch-katholische. Die vorliegende Arbeit hat als Ziel die Wendepunkte in das Leben der Kleriker der 18.-19. Jahrhunderten zu betonen, welche auch die Existenz der ihrer Gläubigen beeinflusste, in einer Zeit als nicht immer leicht war Gottes Diener zu sein.

⁴² Karácsonyi János, Magyarország egyháztörténete, Budapest 1985, 341.

⁴³ Bitskey István, Hungariából Rómába, Budapest 1996.